

Atf Bilgisi: Kocabaş, O. (2020). Hâfıza mekânı olarak roman: Yeşil Gece romanında tahakküm, değişim ve bellek, *İNİF E- Dergi*, 5(2), 60-72.

HÂFIZA MEKÂNI OLARAK ROMAN: YEŞİL GECE ROMANINDA TAHAKKÜM, DEĞİŞİM VE BELLEK

Arş. Gör. Ozan KOCABAŞ*
DOI: 10.47107/inifedergi.751550

Araştırma Makalesi **
Başvuru Tarihi: 11.06.2020
Kabul Tarihi: 22.08.2020

Özet

Toplumsal ve şahsî hâfızayı/belleği muhâfaza eden bir mekân olarak edebiyat, toplumsal belleğin bir tahakküm aracı olabileceği gibi ona karşı alan açıcı, nefes aldırıcı bir araç da olabilir. Tabiatıyla, hâfızanın inşa edildiği, korunduğu ve aktarıldığı bir saha olarak edebiyat bellek çalışmalarının nesnesi olabilmektedir. Bilhassa roman, sözlü iletişimsel belleğin sınırlı aktarım kapasitesinin ötesine geçebilen kültürel belleğin yazıya dayalı esas unsurlarından biridir. Roman karakterlerinin her biri kendine has geçmişe, birikime bir başka ifadeyle şahsî belleklere sahiptir. Söz konusu şahsî bellekler, karakterlerin birbirleriyle çatışmasına veya uzlaşmasına sebep olabilir. Dahası kurgusal çevreleriyle bilişsel etkileşime geçerek döneminin gündelik ve geleneksel hayatını yansıtan bir “hatırlatma figürü”ne de dönüşebilir. Dolayısıyla klasikleşmiş her bir roman toplumsal belleği nesilden nesile aktaran, dinamik, maddî ve manevî birer mekândır ve bu açıdan incelenmeyi hak etmektedir. Edebiyatın, (bilhassa tarihî romanların) bellek çalışmalarına konu edinilmesi, romanlardaki saklı belleklerin şimdiki zamandan ele alınabilme imkânını ortaya çıkmakta, mevcut toplumsal belleği teşekkül ettiren unsurların anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu makalede, erken Cumhuriyet dönemi yazarlarından Reşat Nuri Güntekin’in I. Dünya Savaşı’nın hemen ardından, Anadolu’nun ücra bir kasabası Sarıova’ya gönüllü olarak giden idealist öğretmen Ali Şahin’in, kasabadaki mukim yapılarla ve savaş şartlarının getirdiği değişimlerle mücadelesini anlatan Yeşil Gece romanı bellek çalışmalarının perspektifinden ele alınmış ve incelenmiştir. Neticede Yeşil Gece romanının, şahsî ve toplumsal bellekler arasında sıkışmış karakterlerle, iç içe belleklerle, karşı hâfızalar ve hâfıza mekânlarıyla yeni bir toplumsal bellek inşa etmeyi amaçlayan sembolik değeri yüksek bir roman olduğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla günümüzün toplumsal belleği ile yazarın eseri kaleme aldığı dönemin toplumsal belleği arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları da bu sayede görmek mümkün olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Bellek, Kültürel Bellek, Tahakküm, Değişim, Yeşil Gece, Reşat Nuri Güntekin

NOVEL AS A MEMORY SPACE: DOMINATION, CHANGE AND MEMORY IN YEŞİL GECE NOVEL

Abstract

Literature which as a space that protects social and personal memory, can be a domination tool of social memory or it can be a place-opening, breathing tool against social memory. Naturally, literature, as a field where memory is built, protected and transferred, can be the object of memory studies. In particular, the novel is one of the essential written elements of cultural memory, which can go beyond the limited transmission capacity of verbal communicative memory. Each of the characters of the novel has its own background and accumulation, in other words, personal memories. These personal memories may cause characters to conflict or compromise with each other. Moreover, it can turn into a “reminder figure” that reflects the daily and traditional life of its period by cognitive interaction with its fictional environments. Therefore, each classic novel is a dynamic, material and spiritual space that transmits social memory from generation to generation and deserves to be examined in this respect. To objectify literature studies (especially historical novels) for memory studies make it possible of handling the hidden memories in the novels from the present time and it provides an understanding of the factors that make up the existing social

* İnönü Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, E-Posta: ozankcbs@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4966-7730

** Yazar / yazarlar, makalede araştırma ve yayın etiğine uyulduğuna ve kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine riayet edildiğine yönelik beyanda bulunmuştur.

memory. In this article, one of the early Republican writers Reşat Nuri Güntekin's novel *Yeşil Gece* which is telling idealist teacher Ali Şahin's story who voluntarily went to a remote town Sariova of Anadolu and struggle with the resident structures and the changes brought by the conditions of war in the town, has been handled and examined from the perspective of memory studies. As a result, the *Yeşil Gece* novel emerged out to be a symbolic value novel that aims to build a new social memory with characters who are stuck between personal and social memories, intertwined memories, counter memories and memory spaces. Therefore, it was possible to see the similarities and differences between the social memory of the present and the social memory of the period when the author wrote the work.

Keywords: *Social Memory, Cultural Memory, Domination, Change, Yeşil Gece, Reşat Nuri Güntekin*

Giriş

Tarihin ne olduğu veya neye yaradığı çoğu zaman mühim bir soru gibi görünmeyebilir. Zira ailesi veya kendi geçmişi hakkında bilgi veren kişi, biraz tarihten, çokça tarihin kaynağı olan bellekten yararlanacaktır. İnsan belleğinin tarih karşısındaki güçsüzlüğü modern zamanların bir gerçeğidir. Modern dünyada bellek, tarihin bir parçası durumuna düşmüş, değersizleşmiş ve geri plana itilmiştir. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkmaya başlayan çalışmalarda vurgulandığı gibi bellek, içerisine doğulan ve yetişilen çevreyle doğrudan ilişkilidir. Hatta çevresel faktörleri anlamadan bellekten söz etmek de mümkün değildir. Zira belleği anlamlandırabilmek için belirli bir mekâna ve zamana ihtiyaç vardır (Halbwachs, 2007). Bu da demektir ki zamanın ve mekânın muhafaza edilebildiği her türlü mecra bellek çalışmalarının yürütülmesi için uygun ortamı sunar.

Edebiyat bilhassa roman, zamanı ve mekânı, resmî tarihi ve şahsî belleği bir arada muhafaza eden ender sahalardan biridir. Edebiyat, hâkim kolektif belleğin tahakküm arttırıcı bir unsuru, unutturma aracı olabileceği gibi, hâkim kolektif belleğin tahakkümünü azaltıcı, alan açıcı bir aracı da olabilir. Bellek çalışmaları açısından birçok imkân barındıran bu nitelikler, şimdiki zamandan geçmişi değerlendirme olanağı sunmaktadır. Dolayısıyla edebiyat ve bellek ilişkisini sorgulayan bu tür analizler sosyal bilimler sahasında bellekle ilgili yapılan çalışmalara yeni kapılar aralayacak, tarih biliminin empirik olarak ulaşamayacağı noktalara ulaşarak tarihî boşlukları dolduracak böylece önemli bir eksiği kapatacaktır. Bu çalışmada, erken Cumhuriyet dönemi yazarlarından Reşat Nuri Güntekin'in elitler ve halk arasındaki gerilimli ilişkiyi resmî anlatıların gölgesinde ve dinî söylemlerin zemininde ele alan *Yeşil Gece romanı*, bellek çalışmalarının perspektifinden, bir hâfıza mekânı olarak ele alınmış ve incelenmiştir. Bu sayede romana tesir etmiş mezkûr gerilimlerin, karakterlerin kolektif ve şahsî bellekleri arasındaki bağlantılardan yola çıkılarak açığa çıkarılması amaçlanmıştır. Maksat, teknik olarak ulaşılamayan anlatı tarihini, bir roman vasıtasıyla şimdinin meşruiyeti üzerinden değerlendirmek; iç içe geçen bellekleri, bizatihi bir hâfıza mekânı olan romana mündemiç hâfıza mekânlarını, karşı hâfizaları, kültürel belleği oluşturan simge, sembol ve kimlik problemlerini gün yüzüne çıkarmaktır.

1. Hâfızanın Canlandırılması: Toplumsal Belleğe Giden Yol

Bellek çalışmaları, belgelere dayalı resmî tarih yazımının hüküm sürdüğü tarih bilimi sahasına yeni bir soluk getirmiştir. Sabit olduğu kadar değiştirilemez bir mahiyete sahip gibi görünen, ders kitaplarının, akademinin olduğu kadar resmî ideolojilerin hâkimiyeti altındaki tarihe, farklı veçhelerden taze kavrayışlarla bakmak, yeni bellek çalışmalarının hiç kuşkusuz sosyal bilimlere en büyük katkısıdır. Sabit ve donuk tarih kavrayışını yerinden etmenin bir yolu da geçmişin kendisiyle etkileşime geçmesidir. Assmann'a (2001: 35) göre geçmişten günümüze bir takım verilerin -"bugün"den farklı mahiyette- kalması geçmiş ile ilişkiye girmenin esasıdır. Katı akademik bakışın özneyi yok

sayan veya değersizleştiren tarih anlayışları sözlü tarih, tanıklıklar ve hatıraların korunması yoluyla zedelenmiştir. Bu durum kendi tarihini, bağlı olduğu, aidiyet hissettiği grubun/topluluğun tarihini anlatan öznenin tekrar değer kazanmasını sağlamıştır (Sarło, 2012: 17).

Bellek ve hâfizayla ilgili çalışmalar, sosyal bilimler alanında ilk defa, 20. yüzyılın başlarında Halbwachs'ın yazılarında görünmüştür. Halbwachs belleği fizyolojik ve nörolojik açıdan, psikoloji biliminin çalışma alanı olarak değil, sosyolojinin ışığında ele almıştır. Ona göre belleği inşa eden ve koruyan, belleğin içine doğduğu “sosyal çevre”dir. Bireyler hatıralarını, bir topluluğa üyelikleriyle, akrabalık ilişkileriyle, dinî bağlılıklarıyla ve ait olduklarını düşündükleri toplumsal sınıflar vasıtasıyla elde eder, kategorileştirerek zihne yerleştirir ve geri çağırırlar (Connerton, 1999: 60). Şu hâlde belleğin bireye ait olmadığı aksine bireyin sahip olduğu belleğin, toplumsallaşma sürecinin bir neticesi, içtimaî bir inşa olduğu anlaşılır. Halbwachs'a göre bellek, şahsî değil bireyin sosyal çevresiyle kurduğu temasların neticesi olarak “toplumsal”dır. Dolayısıyla şahsî bellek çok da önemli değildir (Assmann, 2001: 40).

Assmann'a göre (2001: 40-41) Halbwachs'ın bellek teorisi “hatırlama” kadar “unutma”yı da izah eder. Eğer bellek, bireyin çevresiyle ilişkiye girmesiyle elde edilen ve inşa edilen bir şeyse, sosyal çevre ile temasın koparılması unutmaya sebep olur veya yazmayı kolaylaştırır. Belleklerin bir araya gelerek üst üste yığılması toplumsal belleği meydana getirir. Hatırlanan, toplum ile alışveriş içinde olan bireyin -şahsî algılarının ötesinde- etkileşime girdiği içtimaî mekanizmalar, kurumlar, haliyle diğer bireylerin şahsî algılarının yekûnudur. Connerton (1999: 27), bireyin veya grupların birbirleriyle etkileşim hâlinde olmalarının toplumsal belleği inşa ettiğini onaylar ancak bir uç örnek olarak devletin, toplumsal bellek üzerindeki yapıcı ve yıkıcı etkilerine de dikkat çeker. Ona göre bilhassa totaliter rejimle veya devrimle iş başına gelmiş diktatörlükler, toplumsal hâfizanın inşasına olduğu kadar silinmesine de sebep olabilirler.

Toplumsal olarak inşa edilen bellek, soyut değil somut verilere isnat ederek hatırlar. Esasında bireyin etkileşime girdiği her olay, olgu, kavram, sembol ve simge zaman ve mekânla eşleştirilerek bellekte saklanır. Hatıralar kokular gibi aniden, birey istemese bile, hatırlanabilir. Böylesi bir baskından kurtulmak pek de mümkün değildir aksine hatırlama fiili daha çok hatıranın zihne gelmesine sebep olur. Hatıralar “ısrarcı” ve “kontrol dışı”dır (Sarło, 2012: 9). Assmann (2001: 42) toplumsal belleğin müstenit olduğu bu unsurlara “hatırlama figürleri” der. Ona göre hatırlama figürleri üç ayrı kategoriye ayrılabilir: Hatırlanan içeriğin uzun zaman önce vuku bulması, olağanüstü olaylarla rabitası veya periyodik zaman aralıklarıyla tekrar etmesi ve mekânla kurulan ilişkisi, *zaman ve mekâna bağlılık* kategorisini oluşturur. Şahsî bellek kadar toplumsal bellek de kendisini belli bir süreklilik ve düzen içerisinde tayin edebilmek, güven duygusunu bu şekilde hissedebilmek için şahsî ve toplumsal mekânlarla ve bu mekânlarda bulunan araç gereç, sembol ve simgelerle kendisini çerçeveler. Bunlar mekânın “maddî” çerçevesi olduğu kadar manevî çerçevesidir. Örneğin bir öğretmen için okul veya bir denizci için sürekli bulunduğu koylar belleklerini çerçevelleyen mekânlardır. Süreklilik duygusunun getirdiği sükûnet ve güven duygusu sebebiyle bir mekâna ihtiyaç duyan bellek (Nora, 2006: 17), mütemadiyen “mekânsallaştırma eğilimi” içindedir (Assmann, 2001: 43).

Bellek, tek başına, şahsen var olamaz. Mecburen bir grup veya topluluk tarafından taşınmalı ve devredilmelidir. Bir grubun ortaklaşa sahip olduğu bellek aynı zamanda o grubun kimliğidir. Hatırlama figürlerinin bir diğeri olan *gruba bağlılık* (Assmann, 2001: 43-44) toplumsal belleğin bir grup veya toplulukla birlikte varolma niteliğidir. Toplumsal bellek, yaşayan, dinamik bir grupla var olur. Grubun kendine has değerleri, mânâ içeren

nitelikleridir. Semboller, simgeler şahsî belleği gruba bağlayan göstergelerdir. Demek ki bellek, grubun kimliğinin ana bileşeni, grubun benliğinin üzerinde yükseldiği temeldir.

Toplumsal bellek sabit, bir gruba özgü olduğu kadar dinamiktir. Bellek mütemadiyen kendisini inşa eder. Hiçbir zaman eskiyi veya geçmişi tıpatıp aynı kalacak şekilde dondurmaz ve bu hâlde geleceğe taşımaz. Hatırlama işi özü sabit tuttuğu kadar, öze yeni nitelikler ekler, parçalar ve değiştirir. Toplum yeni bir gelenek veya yeni bir fikir ihdas edemez, vuku bulan vakıa geleneğin yeniden kurulması, fikrin tekrarı, bu kez farklı gruplarca ve farklı biçimlerde ele alınması, çerçevelemenin değişmesi, farklı bir ifadeyle toplumsal belleğin gruplar arasındaki gezintisidir. Bu özellik hatırlama figürlerinin sonuncusu: *Tarihin yeniden kurulması*'dır (Assmann, 2001: 46). Buradaki sorun belleğin sürekli yeniden kurulması, inşa edilmesi değil, her yeni kurulumun asıldan, özden bir adım daha uzaklaştırmakta oluşudur. Bellek geçmişi tahakküm altına alır, anakronizme düşme olasılığını yükseltir (Sarlo, 2012: 60).

Assmann'a göre (2001: 48) Halbwachs'ın toplumsal bellek kavramının gelenek ile olan yoğun rabıtası, bellek ve gelenek arasındaki farkların anlaşılmasını da zorlaştırır. Dolayısıyla toplumsal belleği "iletişimsel bellek" ve "kültürel bellek" olarak iki farklı alt kavramsallaştırmayla açmak gerekir.

İletişimsel bellek, yakın geçmişle ilgili hatıraları kapsar, kişinin yakın çevresiyle girdiği etkileşimlerden edindiği hatıralar iletişimsel bellek olarak tanımlanır. İletişimsel bellek de salt bireye ait değildir, bir gruba, nesle özgüdür. Belli bir zaman içerisinde ortaya çıkar ve o zaman diliminin sonunda taşıyıcıları ile birlikte yok olur. Gündelik hayat içerisinde gelişir ve en fazla 80-100 yıllık bir geçmişe gidebilir. Nesil içindeki belirsiz gruplar arasında iletişimsel bellek akışkandır (Assmann, 2001: 54, 59).

Kültürel bellek, iletişimsel belleğin rastlantısal veya dağınık yapısına karşı, oldukça sistematik ve düzenlidir. Kökeni dikkate alır, şahsî tecrübelerin grupla girdiği etkileşimle teşekkül eden zaman ve mekânla sınırlı iletişimsel belleğin ötesinde bir uzama sahiptir. Kültürel bellek, kökenleri hatırlama amacındadır ve bunun için lisanî ve lisan dışı her türlü simge, sembol, tören, anlatı, giysi, takı, dövme, resim gibi kültürel sembollerden faydalanır. İletişimsel belleğin belli bir zaman dilimi içerisinde tam olarak belirlenemeyen, akışkan odak noktalarına dayanmasına nazaran kültürel bellek, geçmişteki muayyen noktalara odaklanır. Toplumsal hâfızada yer etmiş, belirli zaman ve mekânlarda yaşandığı düşünülen olaylar kültürel belleğin konusudur. Bu hatıralar da oldukları gibi kalmaz zaman içerisinde zamanla birlikte değişir ve dönüşür. Kültürel bellek için gerçeğin ne olduğu pek önemli değildir mühim olan anlatının sembollerde yoğunlaşan aktarım gücü, anlatının efsanevî kökenleri bir başka deyişle ulaşılamayan tarihidir. Kültürel bellek, toplumsal kimliğin oluşmasını sağlar ve bunu belirli kaynaklara dayanarak yapar. Kültürel belleğin kaynakları siyasî, dinî yahut tamamıyla dünyevî unsurlar olabilir. Toplumsal kimlikler, gündelik hayatın ötesine uzanır, törensel olduğu ölçüde toplum tarafından kutsallaştırılabilir. Grubun iletişimsel belleğe katılımı belirsiz odaklara dayanırken, kültürel belleğin oluşturulması, inşası ve aktarılması toplum içerisinde belirlenmiş grupların esas görevidir ve kültürel bellek bu gruplar tarafından fevkalade biçimlendirilmiştir (Assmann, 2001: 55-59).

Diğer taraftan geçmişin imgelerinin düzenli şekilde bir araya gelmesi şimdinin meşruiyetini de sağlamaktadır (Connerton, 1999: 10-11). Toplumsal düzenin bir parçası olan bireyler Assmann'ın hatırlama figürleri dediği unsurlar sayesinde statükoyu örtük de olsa onaylarlar. Esasında Assmann'ın mezkûr düşüncelerinin kökenlerini Connerton'un (1999: 38-39) *şahsî, bilişsel* ve *alışkanlık* belleklerinde aramak gerekir. Connerton belleği: Tek bir bireyin hâfızasını vurgulayan *şahsî*, çevreyle olan aklı alışverişi sağlayan *bilişsel*

ve süreklilik, düzen duygusu veren (gündelik veya geleneksel) *alışkanlık* bellekleri olarak üçe ayırır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, şahsî ve toplumsal alışkanlıklar arasında ciddi farkların olmasıdır. Connerton'a göre (1999: 58) toplumsal alışkanlığın “toplumsal bakımdan onaylanan (meşru olan) ya da onaylanmayan (meşru görülmeyen) bir uygulamayı (performans) olarak uygulanabilirlik taşıması gerekir.”. Ona göre toplumsal alışkanlıklar esasında tasdik edici etkinliklerdir.

Kültürel bellek çok daha kalıcıdır ve muayyen gruplara özgüdür dolayısıyla yazılı kültürün veya sözlü kültürün hâkim olduğu toplumlarda kültürel belleğin işlevi ve çalışma şekli de değişir. Assmann'a göre (2001: 61-62) yazılı kültürün hâkim olduğu toplumlar kültürel belleğin inşasında ve aktarılmasında tabiatıyla yazıya çok daha fazla öncelik verir. Sözlü kültürlerde ise bu durum değişir. Yazının yanında: “Danslar, oyunlar, gelenekler, maskeler, resimler, ritimler, yeme-içme, mekânlar-alanlar, geleneksel giysiler, dövmeler, takılar, silahlar ve benzeri şeyler son derece yoğun olarak bu grubun [sözlü kültürün hâkim olduğu grupların] kendini canlandırmasının ve kendine güveninin arttırmasının törensel biçimlerine dâhil olur.” Tüm bu unsurlar sürekliliğin ve mekânla özdeşleşmenin yollarıdır. Her anma töreni, bedensel pratik veya kültürel hâfızanın simgesi, hatıraların şimdiki zamana çağırılmasına sebep olur. Sarlo'nun (2012: 10) deyimiyle hatırlamak için “tek uygun” zaman şimdiki zamandır, şimdiki zaman “hatıralara özgü” zamandır.

2. Yeşil Gece Romanında Tahakküm, Değişim ve Bellek İlişkisi

Reşat Nuri Güntekin (1889-1956) Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna bizzat şahit olmuştur, tabiatıyla dönemin içtimaî, iktisadî ve siyasî hercümerci yazarın romanlarına tesir etmiştir denilebilir.¹ Cumhuriyet devrimlerinin Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına sebep olduğu düşünülen türlü “gerici” etkeni tavizsiz biçimde ortadan kaldırdığı bir devirde yazılan *Yeşil Gece*² (1928) dönemin “yenilikçi” düşüncelerinin izini sürmek için uygun olduğu kadar, roman karakterlerinin şahsî ve kültürel belleklerinin birer “tahakküm” ve “değişim” aracı olarak nasıl kullanıldığını bellek çalışmaları perspektifinden tespit etmek için de fırsatlar sunan bir eserdir.

Yeşil Gece, muallim mektebinin yeni mezunu Ali Şahin'nin kurası İstanbul'a çıktığı hâlde, arkadaşlarının aksine, hayat şartlarının görece kötü olduğu Anadolu'ya gitmek isteğiyle başlar.³ Şahin Efendi bu olağan dışı isteğiyle hem arkadaşlarını hem de tayinleri düzenleyen amirini şaşırır. Amiri ile görüşmesinin ardından karşılaştığı muallim bir arkadaşına Sarıova'ya gitmek isteğinin sebebini şu şekilde açıklar (Güntekin, 1981: 12):

“Duanız berekâtıyla istediğimden âlâ bir yere gidiyorum. İzmir'deki Sarıova'ya. Sokakları kırmızı evliya kandilleriyle, çocuklarının başı yeşil sarıklarla donanmış bir softa yatağı... Hasan Cemal'i tayin etmişlerdi. Kabul etmedi. Mamafih, çok isabet oldu. Hasan Cemal, ateşli bir inkılâpçıdır. Fakat softalarla uğraşacak yaradılıştaki bir genç değildir. Softa ile ancak softa uğraşabilir. Talih yardım ederse yakında Sarıova belediyesini bazı fuzulî masraflara sokacağım.

— Ne gibi?

Şahin Efendi, büyük bir sır söyler gibi ağzını muallimin kulağına yaklaştırdı:

— Sokaklarda türbe kandillerini söndürteceğim. Belediye, onların yerine fener yaktırmak mecburiyetinde kalacak. Mamafih, buna mukabil ahali de mühim bir masraftan kurtulacak.

¹ Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki ve erken Cumhuriyet devrindeki içtimaî vaziyetlerin Güntekin üzerindeki tesirlerini tahlil eden ayrıntılı bir çalışma için bkz. Öneroy, O. (1974). “Reşat Nuri Güntekin ve Anadolu”, *Türkoloji Dergisi*, C.6, S.1, s. 81-108

² *Yeşil Gece*, eski bir softa olan Ali Şahin'in medrese eğitimini yarım bırakıp İkinci Meşrutiyet'in en ileri okullarından biri olarak kabul edilen Muallim Mektebi'ne girmesini, muallim olarak İzmir'in Sarıova kazasına tayin edilmesini ve buradaki yerleşik düzene karşı yürüttüğü “ilerici” mücadeleyi konu edinir.

³ Reşat Nuri Güntekin'in hayat şartlarının görece iyi olduğu İstanbul'da kalmak yerine Anadolu'ya gitmeyi tercih eden tek muallim kahramanı Ali Şahin'dir. Çalıkuşu (1923) romanının kahramanı Feride'de İstanbul'da kalmak yerine Anadolu'ya gitmeyi tercih etmiştir.

— !!!???

— Sekiz, on yaşında sümüklülere satın aldıkları sarık masrafından.”

Henüz romanın başında Şahin Efendi, Sarıova’yı “evliya kandilleriyle” aydınlanan bir “softa yatağı”, softaların çocuklarını ise sekiz, on yaşlarında “sarıklı sümüklüler” olarak tanımlar. Burada dikkat çeken bir diğer ayrıntı ise softalarla toy bir inkılapçının değil ancak bir softanın uğraşabileceğidir.

Softa, “ilim aşkıyla yanmış tutuşmuş” anlamındaki Farsça “suhte” kelimesinden türemiştir. Osmanlı devrinde ilim talibi medrese öğrencisi anlamına evrilmiş bilhassa imparatorluğun son devrinde ilmiye sınıfının mensuplarını aşağılamak, yaşadığı çağın gerisinde kalan, mutaassıp dinî görüşlere sahip kişileri tanımlamak için kullanılmıştır. Günümüz Türkçesinde de benzer bir mânâda: “Bir görüşe, bir inanışa körü körüne bağlanan kimse” anlamında kullanılmaktadır (tdk.gov.tr; Aklan, 2009: 342-343). Şahin Efendi ise softa kelimesini henüz romanın başında toplumsal belleğin kurulduğu bir simge olarak kullanır. Cemiyet softalardan çok çekmiştir ve softalar cemiyetin selameti için mücadele edilmesi gereken esas odaklardır. Hâlbuki Şahin Efendinin kendisi de eski bir softadır. İlkokuldan itibaren zorla sarık takması sağlanmış, medreseye uzun müddet devam etmesi istenmiş bir softa. Şahin Efendi’ye göre sarık, çocuklara zorla takılan, çocukları birbirinden ayıran ve çocukla toplumu birbirine yabancılaştıran bir semboldür (Güntekin, 1981: 18). Esasında kılık kıyafet meselesi Müslüman kimliğinin dışarıya yansıtıldığı, grup bilincini geliştiren, kimliği vurgulayan en önemli simgelerdendir. “Bizimle müşrikler arasındaki fark, kalansuveler üzerindeki sarıklardır.”, “Sarık sarın da ilminiz ziyadeleşsin!”, “Resulullah (S.a.v) bana bir sarık sardı, onu önümden ve arkamdan birkaç parmak sarkıttı.” (Uslan, 2012:429, 430, 431) gibi hadisler bu minvalde olmayan kılık kıyafetlerin zımnem yasaklanmasına sebep olmuştur. Müslümanı kâfirden ayıran tarzın dışındaki giyiniş, bir tür itaatsizliğin ve hatta dinsizliğin simgesi olarak kabul edilebilir (Lewis, 2015: 140-141).

Şahin Efendi de köyünde dedesinin zoruyla sarık takmış, her ne olduysa dünyanın bilinmezliğine kapılmış, varlık ve kâinat ile ilgili sorularının cevaplarını kadim bir gelenekten gelen medresede bulabileceğine kanaat etmiştir. Esasında Şahin Efendi’nin giriştiği bu arayış, Türk toplumunun hâfızasında medresenin, dinin konumu ve işlevi ile örtüşür. Öyle ki Türk ve İslâm tarihinde ve toplumlarının hâfızasında yer etmiş birçok derviş, âlim ve zahid (Örn. Yunus Emre, Mevlana, Gazzali, Beyazid-i Bestami vs.) tıpkı Şahin Efendi’nin gençliği gibi varlık ve varoluşla ilgili kadim suallerin tesiriyle hareket etmiştir. Din, insanın sormaktan kendini alamadığı varoluş suallerinin bir nevi kaçış noktası olabilmektedir. Şahin Efendi de bu suallerin peşine düşmüş, hakikât arayışına başlamıştır, ancak onu diğer medrese öğrencilerinden ayıran dinî izahatlara duyduğu büyük teslimiyetin gün geçtikçe azalması, dinî nasları sorgulamasıdır. Şahin Efendi’nin roman içerisinde zaman zaman kendi belleğine döndüğü noktalar bu sorgulamanın net bir şekilde görüldüğü yerlerdir (Güntekin, 1981: 22).

Şahin Efendi, softaların kendi aralarında tertip ettikleri bir eğlenceyi, softalığa, medreseye ve dinî eğitimin mâhiyetine olan güveninin sarsıldığı ilk yer olarak gösterir. Kadın kılığına girmiş bir softa ve onun kocası rolündeki diğeri arasında geçen, insiyakların ayyuka çıktığı kısa gösteri, zihnini kurcalayan suallere yenilerini eklemiştir: “Medreselerde gök kubbesinin ardındaki ilâhî muammaları arayan talebe-i ulûm bunlar mıydı? Bir gün yeşil bayrağın ardında cihanın dört köşesini istilâyâ gidecek yeşil ordunun gönüllüleri bu adamlar mıydı?” (Güntekin, 1981: 24). Şahin Efendi’deki ilk ciddi inkisarı yaratan böylesi bir manzaradır. “Gök kubbenin altındaki muammalar” ve “yeşil bayrak” Şahin Efendinin kültürel belleğinde yer etmiş iki güçlü simge olarak karşımıza çıkar. Yeşil, cennet

tasvirlerinin değişmez rengi, İslâm dininin sembolü,⁴ bayrak, kâfire karşı girilen mücadeledeki vahdet, bütünleşme güdüsüdür. Tüm bu sembolleri Şahin Efendi'nin şahsî hâfızasının mekânları olarak değerlendirmek mümkündür. Hâfızaya her dönüş esasında şahsî belleğinin toplumla olan ilişkilerini açığa çıkarır. Şahin Efendi'nin medrese eğitimi birlikte aldığı arkadaşlarının tümü dışarıdan dindar görünen ancak hakikatte çapkın, ahlâksız, cani derecede sadist ve şiddete meyilli kimselerdir.⁵ Bu hatıralar şu anın Şahin Efendi'sinin şahsiyetini ve topluma bakışını anlamamızda bize yardımcı olur.

Şahin Efendi'nin en az medrese arkadaşları kadar müderrisleri de kendi menfaatlerini düşünen “gök kubbenin altındaki muammaları” anlamakta hiçbir gayreti olmayan kimselerdir. Şahin Efendi softaların ve müderrislerin bu vaziyetini muhakeme ederek dini sorgulamaya başlar, medrese eğitimi ondaki “itikadı söndürmüştür”. Ona göre din eğitimi kisvesi altında verilen esasında geleneğin katılaşmış hâlidir dolayısıyla medrese ile gelebilecek bir yenilik yok gibidir. “Aydınlanmak” için medresede yakılan yeşil ışığın aslında bir geceye sebep olduğunu anlar, “Anadolu’da fikirlerin geri, insanların sefil kalması, işlerin fena gitmesi hep bu yüzdendir”. Bu, rengi farklı fakat karabasan gibi memleketin üzerine çökmüş bir gece, kopkoyu bir “yeşil gece”dir (Güntekin, 1981: 42-43).

Düşünceleri değişmiş, itikadını kaybetmiş, fikrî ve hissî ciddi dönüşümler yaşamış Şahin Efendi, neticede düştüğü boşluktan çabuk çıkmış, yeni bir saik edinmiştir: Eğitim yoluyla memleketin üzerine çökmüş yeşil geceyi dağıtmak.

Şahin Efendi yönünü “gök kubbenin altındaki muammalar”dan, “yeryüzündeki muammalar”a çevirmiş, altında birleşilecek ve nice zaferler kazandıracak “yeşil bayrağı” değil, pozitif ilmin Avrupa’yı ihyâ eden parlak bayrağının altında memleketçe birleşmeyi şiar edinmiştir. Bu dönüşüm, Osmanlı'nın son döneminde uygulanan Panislamizm'in engin ve hayalî gayelerinden, yeni Türk Cumhuriyeti'nin realist politikalarına geçiş ile örtüşmektedir. Şahin Efendi artık İslâm ili için türlü cefaları kafasına koymuş, “yeşil bayrak” altında tüm İslâm âlemini birleştirmeyi yegâne gaye edinen körpe softa değil, meşrutiyetin pozitif ilim aşkıyla yetiştirdiği aydınlık bir muallimdir. Berkes'in (2015: 19) deyimiyle mesele “kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtulma” sorununa dönüşmüştür.

Şahin Efendi'nin pozitif ilmin ışığını taşıyacağı Sarıova, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin laik politikaları ile muasır medeniyete taşınmayı gaye edindiği Anadolu gibi harap, bitap ve sefil hâldedir. Şahin Efendi'nin şahsî belleğindeki “kasaba” figüründen pek de farklı bir hâli yoktur (Güntekin, 1981: 52):

“Eski bir taş köprü ile dere geçildikten sonra fakir mahallelere giriliyor ve sefalet, bütün dehşeti ve çirkinliğiyle başlıyordu. Ortalarında akan çirkef sularında yarı çıplak çocuklarla çamurlu köpekler oynayan eğri büğrü sokaklar... Tezekle çamurdan yapılmış yarı yarıya toprağa gömülü penceresiz kulübeler... Birçoğunun aralık kapılarından pis kokulu dumanlar tütüyor. Başları yamalı peştamallarla sarılı, dizlerinden aşağısı çıplak kadınlar... Eski hasır parçaları üstünde güneşlenen iskelet gibi ihtiyarlar. Küçülmüş ihtiyarlara benzeyen yüzlerindeki yaralara sinekler üşüşmüş, şiş karınlı, çıplak, sıska vücutlu çocuklar...”

Bunlar Şahin Efendinin bilmediği, beklemediği şeyler değildi. Cer hocalığıyla Anadolu’da gezerken daha buna benzer neler görmüştü.

Ona göre kasaba deyince zaten akla başka türlü gelmezdi ki...”

⁴ “Üzerlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır” (İnsan suresi: 21); “O iki cennet koyu yeşil renktedir” (Rahman: 64); “Onlar yeşil yastıklara ve güzel yaygılara yaslanırlar” (Rahman: 76).

⁵ Şahin Efendi'nin medrese arkadaşları arasında, birçok kadınla ilişki yaşayan iflah olmaz bir çapkın, kadife sesli Remzi Efendi; tek amacı kâfirlerin türlü işkencelerle cehennemde yanmalarını izlemek olan, kendi düşüncelerini din diye köylerdeki ahaliye anlatmaktan geri durmayan, kadın düşmanı Zeynel hoca; sessiz, sakın görünen ama padişaha jurnal veren bir ispiyoncu olan Macit hoca sayılabilir.

Şahin Efendinin kasaba imgesi güçlü bir sefaletle özdeştir. Kasabanın bu sefil görünüşüne rağmen güçlü bir softa hâkimiyeti olduğu her yerden bellidir. Ahâlinin yarısından fazlası sarıklı, Sarıova'nın her köşesi türlü efsanelerle anlatılan ulu zatların türbeleriyle kaplıdır. Tüm sefalete rağmen türbelere en iyi şekilde bakım yapılmaktayken, okullar harap haldedir. Hatta Şahin Efendi'nin tayin edildiği okulun ismi dahi bir türbeyi andırır "Emir Dede". Öyle anlaşılıyor ki türbeler Sarıova'nın toplumsal belleğinin inşa edildiği, zaman ve mekânın kurulduğu ve sürekliliğin sağlandığı yerlerdir. İnsanların ilk hatırlama kültürünün ölüleri geçmişe dönük hatırlama etkinliği olduğu düşünüldüğünde, türbelerin Sarıova ahâlisinin kolektif belleğindeki önemi daha iyi anlaşılır (Assmann, 2001: 64).

Şahin Efendi'nin Sarıova'daki ilk icraatı kasaba ahâlisini tanımak olur. Amacı Sarıova'nın geleneksel yapısını değiştirmek için kendisine yardım edebilecek, kendi gibi pozitif eğitim⁶ almış "yeni fikirli", "münevver", güvenilir kişiler bulmaktır⁷. Hâlbuki kasabanın ileri gelenlerinin büyük çoğunluğu Şahin Efendi'nin tahmin ettiği gibi geleneklerine bağlı "softa"lardır⁸. Tabiatıyla ahâlinin hatırlama kültürünü de bu kimseler belirlemektedir. Örneğin, İttihat ve Terakki Kâtibi Mesulü Cavit Bey bir nutkunda kısa süre önce gerçekleşmiş Balkan Savaşları'ndan şöyle bahseder:

"Zalim düşman, memleketimizi çevirdi. Rumeli, insan kasaphanelerine döndü... Aksakallı ihtiyarların kollarını, bacaklarını kesti, gözlerini kızgın şişlerle oydu. Ulemanın ağzına erimiş kurşun akıttı. Kadınların kesti memelerini, açtı karınlarını, çıkardı saçını bitmemiş çocuklarını dışarı... Ana kuzusu Müslüman yavrucağzılarını taktı böyle şişlere... Yaktı ateş üzerinde koyun kebabı kızartır gibi... Yanık insan yağlarının kokusu kapladı bulut gibi havaları. Geçilmezdi kafalara, ciğerlere, barsaklara basmadan... Yakarlardı çiftlikleri, asarlardı ağaçlara delikanlıları, alırlardı su gibi kızlarımızı kucaklarına. Yakıp çubuklarını bakarlar idi keyiflerine... Derelerden akardı Müslüman kanları köpük köpüğe..."

Mekâna ve zamana olduğu kadar bir grup aidiyetine bağlılığı da içeren bu metin aynı zamanda Cavit Bey tarafından tarihin yeniden inşası, toplumsal hâfızada muhafaza edilmiş gerçekliğin tekrar kurulması anlamına gelmektedir. Ahâlinin dinle özdeşleşen toplumsal tarihi, Müslüman grubuna aidiyetin getirdiği süreklilik duygusunu da besler. Sarıova ahâlisinin dinî bağlılıklarının altında yatan esas güdünün süreklilik ve güven duygusuna olan şiddetli ihtiyaç olduğu da düşünülebilir.

Güven ve süreklilik duygusu öyle güçlüdür ki zaman zaman Şahin Efendi'de de tesirini gösterir, bilhassa dinî törenlerin ardından, "eski hastalığın" nüksetmesinden korkar. Bedeni ve hâletirûhiyesi şahsî belleğinde yer etmiş dinî hatıralar tarafından özellikle geceleri sarsılır. Öyle ki en tekinsiz, korku dolu ve ne yapacağını bilemediği hâllerde: "Yarabbi sen bilirsin, ben şimdi ne yapayım, nereden geldi başıma bu bela" diyebilmekte, "büyük bir günah işlemiş" gibi hissedebilmekte ve hatta mücadele ettiği Sarıova velilerinden yardım isteyebilmektedir (Güntekin, 1981: 155,156). Mamafih sabah olup da güneş doğduğunda " bu vehimler" silinip gider (Güntekin, 1981: 64). Şahin Efendinin belleği, bedensel pratiklerin ve anma törenlerinin tesiri altında kıvrılmaktadır. Fakat her buhranın ardından bir törenin ötekisini geçersiz kılması gibi (Connerton, 1999: 19), kendi esas amaçlarına olan itimadını şahsî bir tören hüviyetindeki telkininde tekrar kurar: "Benim politikam sade mektebimi korumak ve kendim gibi düşünüp çalışacak hür fikirli arkadaşlar ve muavinler tedarik etmekten ibaret kalacak. Haydi, bakalım Şahin Molla..."

⁶ Pozitif ilimden kasıt, tam anlamıyla dinden ayrılmış laik eğitimidir.

⁷ Şahin Efendi çok geçmeden hür fikirli arkadaşlar edinir: Mimar Necip, Komiser Kazım, Muallim Rasim, genç Avukat İhsan vd.

⁸ Medrese eğitiminde reform yapılmasını düşünen Zühtü Efendi, sırtında kürkü elinde gümüş saplı kamçısı ve parlak çizmeleriyle İttihat ve Terakki Kâtibi Mesulü Cavit bey, gençliğinde birçok savaşa katılan din uğruna "kana giren" yaşlığında "Beytullah'a yüz sürüp, tövbe eden Hacı Emin, Şahin Efendinin ilk günden itibaren çekindiği, kasabanın geriliğinin devamında en önemli paya sahip, her türlü toplumsal meselenin altında olduğunu düşündüğü Hafız Eyüp.

Baban gerçi yeşil ordu düşmanı olarak yetişmeni istemezdi ama anan seni bugün için doğurdu.” (Güntekin, 1981: 65).

Şahin Efendi Sarıova’daki softa hâkimiyetini kırabilmek, yeni hür fikirli genç nesiller yetiştirebilmek için hemen harekete geçer. İlk icraatı eskimiş ve harap haldeki Emin Dede mektebini yıkıp yerine yeni modern bir mektep inşa etmektir. Yeni mektep inşaatında en güçlü yardımcısı Mimar Necip’tir. Modern çizgilere sahip bir okul planı çizilir fakat kasaba yönetimi bu çizimleri kabul etmez. Çare modern yapıyı geleneksel çizgilerle kamufle etmektir (Güntekin, 1981: 81). Modern mektep planını kabul ettirmekten daha zor olan ise yeni mektebin yapılacağı sahada bulunan medresenin yıkılmasıdır. Tam medrese yıkılacakken, medresede bir evliya olduğu söylentisi ayyuka çıkar, softalar medreseyi yıktırmamakta direnir. Evliya, kasabanın ileri gelenlerinin rüyalarına giriyor, medreseden sabahlara kadar tekbir sesleri duyulduğu iddia ediyordur:

“Ortada nereden çıktığı belli olmayan bir şayia dolaşmaya başladı. Güya medresede himmeti hazır, nazır olsun, evliyadan büyük bir zat yatıyormuş... Softalar bir zamandan beri sabahlara kadar derinden derine tekbir ve ilahi sesleri işitiyorlar, karanlık taşlıklarda yeşil nurların parlayıp söndüğünü görüyorlarmış... Veliyullah bir haftadan beri her gece Örfi babanın rüyasına giriyor, «kemiklerimi nâpâk ayaklara çiğnetmeyin. Kasabayı başınıza yıkar, yuvalarınızı tarümar ederim» diye bar bar bağıryormuş... Hem himmeti hazır, nasıl olsun sade Örfi dedeye değil, daha başka kimselere de görünüyormuş.”

Gelenek en güçlü şekilde değişime direnmeye başlamıştır. Geleneksel benliğini ve kimliğini tehlikede gören her toplum gibi Sarıova ahâlisi de dine, dinî söyleme sınımsız sarılmıştır (Berkes, 2015: 29). Her ne kadar Şahin Efendi o ana kadar değişim politikasını hâkim olan güce karşı gizli bir senaryo şeklinde uygulayıp, kendi düşüncesine alan açmaya çaba göstermişse de, karşı güç alenen gizli senaryonun önüne çıkmış, toplumsal belleğin en güçlü kaynağına başvurmuş, dinî söylemleri kullanmıştır. Yıkım işçilerinden birinin medreseye kazma vururken aksakallı bir siluet gördüğünü iddia edip bayılması sahnenin tamamlanmasını sağlamıştır. Şahin Efendi, şu ana dek hegomonik güce karşı mücadelesini gizli bir senaryoyla uygulamış, kimi zaman anonimliği, çoğunlukla hâkim güçle iyi geçinir görünmeyi tercih etmiştir (Scott, 1995: 155-156, 164, 175). Sarıova’nın kültürel belleği burada kendisini tüm çıplaklığıyla göstermiştir. Medresede yatan velinin kim olduğu, hangi kerametleri gösterdiğinden ziyade önemli olan veliliğin, kültürel bellekle, mekânla kurduğu ilişki, efsanevî kökenleri ve Sarıova’nın toplumsal kimliğine katkısıdır. Bu metin aynı zamanda Sarıovalıların toplumsal belleğindeki dinî mekânların güzel bir tasvirini de yapar, tekbir seslerinin geldiği, yeşil nurla aydınlanan bir mezar, Anadolu kültüründe günümüzde de geçerliliği olan bir anlatıdır. Bilhassa köy hikâyelerinde kuytu köşelerde yanan mumlar, mezarlıklardan gelen ağlayan bebek sesleri veya gece yarısı derelerden gelen düğün alaylarının sesleri Anadolu’nun kültürel belleğinde mühim bir yer tutar.

Bunca karışıklık içinde Sarıova’da yaşanan en “kötü” olay, Sarıova’nın en ulu velisi Kelâmî Baba’nın türbesinin yanmasıdır. Ahâlinin çok fazla değer verdiği bir mekân olan Kelâmî Baba türbesi bir gece ansızın yanar. Önce, kasabada yayılan dinsizliği ve ahlâksızlığı bahane eden Kelâmî Baba’nın artık Sarıova’da kalmak istemediği için türbenin yandığı söylentileri çıkar. Bir müddet sonra ise yeni fikirler yayarak düzeni bozmak, dinsizliği yaymak isteyenlerin Kelâmî Baba’nın türbesini yaktıkları kulaktan kulağa yayılır. Zan altında kalan baş şüpheli neredeyse her gece alkol içen, alkolün tesiriyle kasabadaki tüm türbeleri yakacağını ilan eden, Muallim Nihat Efendi’den başkası değildir. Nihat Efendi, ahâlinin baskısı ile tutuklanır, ibreti âlem için kasabanın sokaklarında teşhir edilir. Şahin Efendi, Nihat Efendi’nin masum olduğuna inanmakta, kasabadaki tüm kötülüklerde olduğu gibi bu kötülüğün altında da softaların olduğunu düşünmektedir. Türbe yangınının Hafız Eyüp’ün, kendisine karşı düzenlediği bir komplo olduğundan emindir. Nihayet meselenin basit bir hırsızlık ve buna bağlı çıkarılmış bir yangın olduğu

ortaya çıkar. Ne bu meselenin altında Hafız Eyüp'ün sinsî planları vardır ne de tüm türbeleri yakarak halkın itikadını düzeltmek gerektiğini düşünen Muallim Nihat. Ahâli düzenin bozulup, koruyucularının kendilerini terk ettiğini düşünmüş ve kasabanın toplumsal hâfızasının derin bir yara aldığını ilan etmiştir. Esasında bu olay kasaba halkının kültürel tarihi ile yaşadığı ilk kopuştur. Hâfızanın mekâna dayalı devamlılığı kopmuş, yeni fikirlerle birlikte kasabada yeni mekânlar (yeni muallim mektebi vs.) eskilerinin yerini almaya başlamıştır (Güntekin, 1981: 162-212).

Sarıovalıların kültürel belleğinin kendisini gösterdiği bir diğer sahne ise hafızlık eğitimi alan bir çocuğun hıfzının dinlenmesidir. Çocuğun babası mahalle imamıdır ve oğlunun hafız olmasından gurur duyar. Zayıf ve çelimsiz görünümlü çocuk hıfzı dinlenirken fenalaşır ve ölür. Şahin Efendiye göre çocuğun ölmesinin sebebi çocuğa verilen çağ dışı uzun ve zorlu hafızlık eğitimidir. Büyük bir yetişkinin dahi katlanmakta güçlük çekeceği zorluktaki bu eğitim, küçük, çelimsiz bir çocuğun ölümüne sebep olmuştur. Kısa süre sonra ahâli, Kur'an okurken ölmenin çocuğun ulvîliğine bir işaret olduğu hususunda birleşir. Babanın küçük ve çelimsiz olan diğer oğlunun da acımasız eğitimci Hafız Rahim tarafından hıfza çalıştırılması gerektiği düşünülür. Anne bu duruma şiddetle karşı koysa da kadının toplumdaki silik şahsiyeti sebebiyle sözünü geçiremez. Baba imamlık mesleğini sürdürecektir bir halef ararken, ahali kültürel belleklerini inşa ettikleri dinî bir mevkî olan hafızlığın devamını düşünmektedir (Güntekin, 1981: 111-113).

Hafızlık eğitimi veren Hafız Rahim katı, müsamahasız bir molladır. Eğitimin zorluğuna, Hafız Rahim'in acımasız mizacı da eklenince sonuç felaket olmuştur. Dinî eğitim ile ilişkilendirilen katı, acımasız Hafız Rahim, Anadolu ahâlisinin kültürel belleğini teşekkül ettiren küçük yaşlardan itibaren cebir ve şiddetle din eğitimi almaya zorlanan çocukların şahsî belleklerinde kalan "kötü hoca" tasviridir. Şahin Efendi ise küçük hafızın katilinin cemiyet olduğu konusunda emindir (Güntekin, 1981: 114):

"Evet Rasim... Kadıncağızın hakkı var. Katil bizleriz... Sen., ben., o., cenazenin arkasından giden şu cemaat. Kimimiz bu cinayete doğrudan doğruya iştirak ettik. Kimimiz taassubumuz, cehlimiz, behâletimiz yahut cesaretsizliğimiz sebebiyle sükût ettik. Yavrucağızı, tam büyüyeceği, taze bir çiçek gibi açık hava ve güneş içinde açacağı bir yaşta ağır bir yükün altında ezdik öldürdük... Sıhhati yerinde olsaydı belki böyle maddeten ölmeyecekti. Fakat o zaman da zekâsı ölecekti. Müebbeden alil ve sersem yaşayacaktı. Evet, Rasim bu biçareyi -nice emsali gibi- el birliğiyle biz öldürdük."

İmamın zayıf ve çelimsiz görünen diğer oğlunu kurtarmak isteyen Şahin Efendi, pozitif ilim tahsil eden ve muhakkak münevver olması gereken Doktor Kâin Efendi'den çocuğun fiziken zayıf olduğuna dair rapor vermesini ister. Doktor Kâni, meslek ahlâkından dem vurarak çocuğu görmeden rapor yazmasının mümkün olmadığını söyler. Şahin Efendi bu cevaba kızar, Mühendis Mithat ise doktoru sahtekârlık ve ikiyüzlülükle, kasabanın softalarına yardımla suçlar. Burada önemli olan ilk defa pozitif ilim tahsil etmiş birinin Şahin Efendi ve arkadaşları tarafından münevver olarak kabul edilmemesidir. Oysa Kâni Efendi'nin tek yaptığı ilmî esasları ön planda tutması ve buna göre cevap vermesidir (Güntekin, 1981: 138-139).

Yunan askerleri Sarıova'yı işgale geldiğinde kaçmak için Şahin Efendi de yollara düşer. Fakat hayatını adadığını düşündüğü Sarıova'dan ayrılamaz. Kaderin cilvesi o ki, Sarıova'ya döndüğünde ahâlinin karmaşa içerisinde bulunduğunu ve Hristiyan azınlığa saldırmak üzere olduklarını görür, ahâliye tesir edebilmek için yıllardır gizli veya açık mücadele yürüttüğü softa kılığına girer. Halka seslenir ve yatışmalarını sağlar. Artık görevi Yunan askerleri adına softa kılığında ahâliyi telkin etmek ve yatıştırmaktır. Kısa süre sonra Hafız Eyüp'ün de Yunan askerlerine bağlandığını öğrenir, kızmaz aksine bunu: "Müslümanlar adına kâr addettiği için" mutlu olur. Senelerce vatana ihanet içerisinde olduklarını düşündüğü softaların bir üyesidir tekrar. Savaş boyunca Sarıova ve etrafındaki

ahâliyi sükûnet yolunda dini referans alarak telkin eder. Bu esnada Mühendis Mithat yeni Sarıova'nın tüm planlarını çizmiştir bile, memleketin işgaline sebep mollalar ve softalardır fakat onu tekrar ayağa kaldıracak modern eğitim gören millettir (Güntekin, 1981: 234-242).

Şahin Efendi için her softa, çağın gerisinde kalmış radikal bir gerici, kendi menfaatinden başka bir şey düşünmeyen kara sakallı, feraceli, şalvarlı ve cübbelidir. Tüm bu niteliklerine rağmen tilki kadar kurnaz ve sinsî, amaçlarına ulaşmak için hiçbir ahlâkî normu tanımayacak kadar menfaat düşkünüdür. Şahin Efendiye göre softaların büyük çoğunluğu hiçbir şekilde memlekete fayda getiremez. Öyle ki çok kötü bir hâle düştüğünde “eski kafalı” bir softa ve muallim olan Afif Efendi tarafından kurtarılmış, onu dahi tesiri altına alabileceği, kendi amaçları için kullanabileceği biri olarak görmüştür (Güntekin, 1981: 159). Bu düşünceler Şahin Efendi özelinde Güntekin'in *Yeşil Gece* romanında açıkça görülebilen toplumsal hâfıza alanlarıdır ve Şahin Efendi'nin şahsî belleği kadar Cumhuriyet'in ilk yıllarının belirli bir gruba ait toplumsal belleğini de yansıttığı düşünülebilir.

Sonuç

Roman üzerinden bellek okuması hiç kuşkusuz yazarın belleğinde çıkılan bir seyahattir. Böyle bir seyahat bilgilendirici olduğu kadar yanıltıcıdır. Her değerlendirme yazar ve eseri arasındaki ilişkinin sadece bir boyutuna, mahdut bir alanda ışık tutabilir. Reşat Nuri Güntekin'in *Yeşil Gece* romanında da bu durum geçerlidir. *Yeşil Gece* bir devre damgasını vurmuş resmî politikaların izinin sürülebileceği pek çok eserden sadece biridir. Romanı, benzerlerinden ayıran nitelik, resmî söylemi satır aralarında değil doğrudan, tüm çıplaklığıyla okuyucunun önüne sermesinde yatmaktadır. Bu açıklık, bellekle ilgili çalışmalar açısından *Yeşil Gece*'yi eşsiz bir konuma taşımaktadır.

Her ne kadar Güntekin, roman kahramanlarını resmî söylemin birer taşıyıcısı olarak sunsa da, karakterleri kendi belleklerinden koparamamıştır. Birbirleriyle ve hatta kendileriyle mücadele eden karakterlerin iç içe geçen bellekleri, devrin keskin ayırımlarını ve kutuplaşmış içtimaî yapısını tüm ayrıntılarıyla yansıtmıştır.

Kültürel belleği inşa eden mekânların, karakterlerin ve sembollerin birer tahakküm aracı olduğunun ilan edilmesi ve yıkıcı bir üslupla ele alınması, değişim için yeni bir kültürel bellek inşa edilmek istenmesi, tümüyle romana hâkim bir düşünce olmuştur. Bu zeminde *Yeşil Gece* romanındaki hatırlatma figürlerini aşağıdaki gibi bir tablo ile daha görünür kılmak da mümkündür:

	TAHAKKÜM	DEĞİŞİM	BELLEKTEKİ YERİ
Mekân	Türbe/medrese/ahiret	Yeni mektep/dünya	Türbe, romandaki en önemli hatırlatma figürlerinden biri olmakla birlikte maneviyatı simgelediği kadar mevcut toplumsal yapıyı da simgelemektedir. Mollaların ve hocaların toplanma merkezi, yoksul ahalinin her türlü derdinin çaresi, Sarıova'nın koruyucusu evliyaların evidir. Hiçbir kuvvetin yıkamayacağı kadar sağlam görünmektedir ve konum olarak Sarıova'ya hâkim yüksek tepelerde bulunmaktadır. Taassup ve cehaletle dolu içten içe çürüyen toplumun, kendisi gibi sabit ve değişime kapalı simgesidir. Medrese ise her ne kadar kendi içerisinde bir ıslahat gerektirse de dinî eğitim merkezi olmaya devam etmektedir. Medrese eğitimi yer yer övülse de mevcut yozlaşmışlığın kaynağı olduğu sık sık hatırlatılmaktadır. Diğer taraftan medrese ve türbe, zenginliği ve refahı simgeleyen diğer bir hâfıza mekânı olarak ahireti de mütemadiyen beslemektedir. Yeni mektep, toplumu yoksulluk ve sefaletten kurtaracak müspet bilimin öğretileceği kurumdur. Hâlihazırdaki "mektep"lerden farkı da budur. Zira Sarıova'da sarıklı talebelerin devam ettiği çok sayıda mektep varken "Yeni Mektep" din ile mesafeli olmasının yanında, geçmişin hatırlatma figürlerinden (sarık, cüppe vs.) de talebeleri kurtarmaya çalışmaktadır. Bu tavrı dolayısıyla zaman zaman dinsizlerin mekânı olarak itham dahi edilmektedir. Geleceği, gelişmişliği ve değişimi simgelemektedir. Ahiret yerine dünyaya yönelir, zenginliği ve refahı gökyüzünden yeryüzüne indirmeyi şiar edinmiştir. Tıpkı türbe gibi Sarıova'nın yüksek bir tepesinde konuşlanması, mevcut toplumsal hâfızaya meydan okuduğunu göstermektedir. Tüm bunlara rağmen isminin bir evliya atfen "Emir Dede" olması ise son derece ironiktir.
	İstanbul/merkez	Sarıova /taşra	İstanbul, zenginliğin ve gelişmişliğin merkezidir. Buna rağmen hâfıza mekânlarının, tahakkümün de merkezidir. Sarıova, fakir ve geri kalmıştır. Hastalığın ve açlığın yuvasıdır. Bu zeminde Anadolu'nun diğer kasabalarından hiçbir farkı yoktur. Taassup ve cehalet merkezidir, bununla birlikte değişimin esas merkezi de burası olmalıdır zira merkezdeki sabit, katı hâfizalara nazaran taşradaki saf dimağları değiştirmek daha olasıdır. Farklı bir ifadeyle taşra, geçmiş ve geleceğin, tahakküm eden hâfıza ile yerine gelmek isteyen yeni hâfızanın, adeta "muharebe" sahasıdır.
Karakter	Softa /erkek/yaşlı	Muallim/kadın/genç	Geçmişin tüm hilesi, düzenbazlığı, ahlâksızlığı softada vücut bulmuştur. Açıkta mücadele etmez, entrika peşindedir. Gücü, ahaliyi galeyana kolayca getirebilmesinde, bunu yapabilmek için hâfızayı kullanabilmesindedir. Softalar arasından nadir de olsa namuslu, dürüst karakterler de çıkabilir. Diğer taraftan softa, eril bir güçtür, yalnız toplumun diğer kesimlerini değil kadını da tahakküm altında tutmaktadır. İlginç olan ise bu eril gücün açıktan açığa meydan okumaktansa hep gizli den gizliye düşmanlarıyla mücadele etmeyi tercih etmesidir. Muallim, geleceği temsil eder. Geçmişin, toplumu yöneten hâfızasına karşı mücadele eder. Fen tahsilli herkesi kendine potansiyel müttefik sayar. Gücsüzdür zira destek alabileceği bir kültürel hâfızaya sahip değildir. Tahakküm ile mücadele yöntemi mevcut toplumsal hâfızayla aynıdır, açık ve alelade bir mücadeledense kapalı, gizli bir mücadeleyi tercih eder. Toplumda tahakküm altında olan diğer gruplarla (kadınlar ve gençlerle) ittifak hâlinindedir. Kadının ve gencin toplumu değiştirme potansiyelinin farkındadır.
Metafizik Sembol	Yeşil gece/sancak/kandil	Güneş/aydınlık/fener	Yeşil gece, taassubun, bağınazlığın ve radikalliğin simgesidir. Toplumu yoksul bırakan, gelişmesini engelleyen bu taassup, bağınazlık ve radikalliktir. Öyle ki yeşil gecenin içerisindeki nur kaynağı olan "kandil" daha çok geçmişi, ahireti aydınlatmakta, geceye hükmedememektedir. Zayıf ve güçsüz ışığı kısa süre içerisinde gecenin karanlığında yok olmaktadır. Yeşil gecenin ve kandilin toplumsal hâfizadaki mekânı ise türbedir. Yeşil gecenin hâkimiyetine son verecek olan esas aydınlık kaynağı güneştir. Güneş, yeni mektebi, müspet ilimi temsil etmektedir. Kısa, cansız bir ışık kaynağı değil, dünyayı aydınlatan sonsuz bir kaynaktır. Geçmiş ve ahireti değil geleceği, dünyayı ve gençleri aydınlatmayı amaçlar.
Kılık - Kiyafet	Sarık/sakal/şalvar/cüppe	Fes/sakalsız/potin/redingot	Sarık, roman boyunca gericiliğin, tahakkümün ve sabitliğin sembolü olarak gösterilmekte, manevî olduğu kadar siyasi bir kimliği de yansıtmaktadır. Sarık tek başına değil, genellikle kara sakal, şalvar ve cüppe ile bir bütün hâlinde sunulmakta hâfizalardaki yeri pekiştirilmektedir. Sarığın tam karşısında ise "fes" bulunur. Esasında sarığın karşısında olmakla birlikte tam anlamıyla pozitif bilimi, modernliği temsil etmemekte, roman boyunca sarık ve şapka arasında (monarşi ve cumhuriyet arasındaki meşrutiyet gibi) ara bir konumda bulunmaktadır. Diğer taraftan Batı giyim tarzı da zaman zaman gelişmişlik ve zenginlikle bağlantılı biçimde sunulmaktadır.

Tablo 1. Yeşil Gece romanındaki hatırlatma figürlerinin tahakküm, değişim ve bellek ile ilişkisi

Roman boyunca din ve dindarlar, katılaşıp ve sabitleşmiş, bir tahakküm aracına dönüşmüş toplumsal belleği inşa eden esas failer olarak gösterilmektedir. Değişimin ancak mevcut olanın alaşağı edilmesiyle erişilebilecek bir ülkü olduğu, ana karakter Şahin'in şahsî belleği ve sık sık karşımıza çıkan "hatırlatma figürleri"ne dönüşmüş semboller vasıtasıyla okuyucuya sunulmaktadır. *Yeşil Gece*, bir ülkü olarak terakkinin, mevcut toplumsal belleğin imhasıyla, adım adım gerçekleştirilmesinin hikâyesidir. Yeninin ve değişimin "iyiliği", tahakküm aracına dönüşmüş eskinin ise "kötülüğü" bellek mekânları ve sembolleri vasıtasıyla roman boyunca sürekli yeniden canlandırılmaktadır. Eski, yozlaşmıştır fakat yine de tüm sembolik gücüyle şimdiye tahakküm etmeye devam etmektedir. Kültür eskinin elinde şekillenmiştir ve muhafaza altındadır. Tabiatıyla varolana karşı "yeni bir hâfıza" yaratılmak istenmektedir. Varolanı yerinden etmenin yolu, onun belleğine saldırmaktan, unutulmasını, unutulmasını sağlamaktan geçer. Yeni, yalnız bellekte kendisine yer bulabilirse hayatta kalır. Neticede *Yeşil Gece* romanı, varolanın yani tahakküm eden kültürel belleğin ve ondan doğan toplumsal belleğin yerine geçecek, değişimi temsil eden yeni bir kültürel belleği, tarihî gerçeklerle bağlantılı olarak ele alan sembolik değeri yüksek bir romandır.

Kaynakça

- Aklan, M. (2009). "Softa". *İslâm ansiklopedisi*. (Cilt 37). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 342-343.
- Assmann, J. (2001). *Kültürel bellek eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik*. (Çev. Ayşe Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berkes, N. (2015). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar nasıl anımsar?*. (Çev. Alâeddin Şenel). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Güntekin, R. N. (1981). *Yeşil Gece*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitapevleri.
- Halbwachs, M. (2007). "Kollektif bellek ve zaman". Bellek: Öncesiz sonrası, *Cogito*. 50, s. 55-76.
- Lewis, B. (2015). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. (Çev. Boğaç Babür Turna). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları*. (Çev. M. Emin Özcan). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Önertoy, O. (1974). "Reşat Nuri Güntekin ve Anadolu", *Türkoloji Dergisi*, C.6, S.1, s. 81-108.
- Sarlo, B. (2012). *Geçmiş zaman bellek kültürü ve özneye dönüş üzerine bir tartışma*. (Çev. Peral Bayaz Charum, Deniz Ekici). İstanbul: Metis Yayınları.
- Scott, J.C. (1995). *Tahakküm ve direniş sanatları gizli senaryolar*. (Çev. Alev Türker). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Softa.http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5908b47852b2d6.76227914 Erişim Tarihi: 29.04. 2017.
- Uslan, İ. (2012). *Hadis ansiklopedisi kütüb-i sitte*. 14. Cilt. İstanbul: Akçağ Yayınları.